วารสารธรรมเพื่อชีวิต
JOURNAL OF DHAMMA FOR LIFE
ISSN: 2822-048X
https://so08.tci-thaijo.org/index.php/dhammalife/index

Original Research Article DOI: 10.14456/jdl.2025.45

Development of the Learning Process of Abhidhanappadipika Scripture

การพัฒนากระบวนการเรียนรู้คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา

Supee Thumthong[1*], Phramaha Wattana Paññādīpo[2], Thanee Suwanprathip[3]
สุภีร์ ทุมทอง[1*], พระมหาวัฒนา ปญฺญาทีโป (คำเคน)[2], ธานี สุวรรณประทีป[3]

ARTICLE INFO

Name of Author & Corresponding Author: *

1. Supee Thumthong*
สุภีร์ ทุมทอง*
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Pali Studies Campus, Buddhaghosa Campus, Nakhon Pathom, Thailand.
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
Email: supee2t@gmail.com

2. Phramaha Wattana Paññādīpo
พระมหาวัฒนา ปญฺญาทีโป (คำเคน)
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Pali Studies Campus, Buddhaghosa Campus, Nakhon Pathom, Thailand.
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
Email: wattana.pan@mcu.ac.th

3. Thanee Suwanprathip
ธานี สุวรรณประทีป
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Pali Studies Campus, Buddhaghosa Campus, Nakhon Pathom, Thailand.
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
Email: thanee_305@hotmail.com

คำสำคัญ:
การพัฒนา, กระบวนการเรียนรู้, คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา
Keywords:
Development, Learning process, Abhidhanappadipika

ABSTRACT

This research is a documentary study with the following objectives: 1) to study the Abhidhanappadipikatext, 2) to translate and analyze the content of the Abhidhanappadipika, and 3) to develop a learning process for the Abhidhanappadipika.

The research findings reveal that the Abhidhanappadipika, composed by Venerable Moggallana Thera, is a Pali dictionary consisting of 1,203 verses. The text is divided into three sections: (1) Sagga-kanda (Heaven Section), (2) Bhu-kanda (Earth Section), and (3) Samanya-kanda (General Section). The vocabulary in the Abhidhanappadipika aids in the study and research of the Tripitaka and enhances the understanding of Dhamma principles. It includes synonyms (e.g., 32 words meaning "Buddha") and polysemous words (e.g., the word "Dhamma" has over 14 meanings). The development of the learning process for the Abhidhanappadipika was carried out in the following steps: 1) designing an online learning structure divided into 10 sessions, 2) announcing and accepting registrations online, 3) conducting online teaching via Zoom and live-streaming the sessions on Facebook and YouTube, 4) evaluating participants online and awarding certificates, with most participants responding very positively, and 5) after completing the teaching, editing the lecture clips and disseminating them through various media: (1) a website, (2) YouTube, (3) TikTok, and (4) printing and distributing books as Dhamma donations.

Article history:
Received: 27/03/2025
Revised: 13/04/2025
Accepted: 25/05/2025
Available online: 30/06/2025

How to Cite:
Thumthong, S., et al. (2025). Development of the Learning Process of Abhidhanappadipika Scripture. *Journal Dhamma for Life, 31*(2), 669-682.

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ เป็นการวิจัยด้านเอกสาร มีวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อศึกษาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา ๒) เพื่อแปลและวิเคราะห์เนื้อหาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา และ ๓) เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา

ผลการวิจัยพบว่า คัมภีร์อภิธานัปปทีปิการจนาโดยพระอาจารย์โมคคัลลานเถระ เป็นคัมภีร์พจนานุกรมภาษาบาลี จำนวน ๑,๒๐๓ คาถา ประกอบด้วยเนื้อหา ๓ กัณฑ์ ได้แก่ (๑) สัคคกัณฑ์ (๒) ภูกัณฑ์ (๓) สามัญญกัณฑ์ ศัพท์ในอภิธานัปปทีปิกาช่วยในการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกและเข้าใจหลักธรรมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น มีทั้งศัพท์ที่มีความหมายเดียวกัน เช่น พระพุทธเจ้า ๓๒ ศัพท์ และ ศัพท์ที่มีความหมายหลายอย่าง เช่น ธมฺม มีความหมายเกินกว่า ๑๔ อย่าง เป็นต้น การพัฒนากระบวนการเรียนรู้คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา ดำเนินการตามลำดับ คือ ๑) จัดทำโครงสร้างกระบวนการเรียนรู้ทางออนไลน์ แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๑๐ ครั้ง ๒) ทำประกาศและรับสมัครทางออนไลน์ ๓) สอนออนไลน์ผ่าน Zoom และถ่ายทอดสดการเรียนการสอนผ่านทาง Facebook และ YouTube ๔) ประเมินผลออนไลน์และมอบเกียรติบัตร พบว่าผู้เข้าเรียนส่วนใหญ่ให้การตอบรับดีมาก ๕) เมื่อสอนจบ ได้ทำการตัดต่อคลิบคำบรรยาย เผยแพร่ทางสื่อต่าง ๆ คือ (๑) เว็บไซต์ (๒) YouTube (๓) TikTok และ (๔) พิมพ์หนังสือแจกจ่ายเป็นธรรมทาน

บทนำ

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศอริยสัจ ๔ ประการ ได้แก่ ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ อันเป็นภาวะที่จริงแท้ ไม่ผิดเพี้ยน และไม่เป็นอย่างอื่นจากความเป็นอย่างนี้ ทรงแสดงพระธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามในที่สุด สมบูรณ์พร้อมด้วยอรรถะและสมบูรณ์พร้อมด้วยพยัญชนะ ทรงประกาศพรหมจรรย์คืออริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ อันบริสุทธิ์ บริบูรณ์โดยครบถ้วน

คำสอนของพระพุทธเจ้าได้รับการสังคายนาและรักษาต่อเนื่องมาด้วยภาษาบาลี บทบาลีที่ใช้ในพระไตรปิฎกมีความลึกซึ้ง ประกาศเนื้อความอริยสัจ ๔ เพราะพระดำรัสของพระพุทธเจ้าแม้เพียงหนึ่งคาถาที่จะพ้นจากสัจจะไม่มี เป็นสื่อให้ผู้ฟังเข้าใจสัจธรรม บางครั้งสภาวะเดียวกัน แต่ใช้บทบาลีหลายบทเพื่อให้เหมาะกับบุคคลผู้ที่สามารถเข้าใจด้วยบทนั้น ๆ เป็นการใช้คำไวพจน์ เช่น จิต มีคำที่เป็นไวพจน์ ได้แก่ จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑระ มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ วิญญาณธาตุ บางบทมีความหมายมาก เช่น ศัพท์

ว่า ธมฺม มีอรรถะหลายอย่าง ได้แก่ สภาวะ ปัญญา บุญ บัญญัติ อาบัติ ปริยัติ นิสสัตตะ วิการะ คุณ ปัจจัย และ ปัจจยุปบัน เป็นต้น

เพราะความลึกซึ้งและมีนัยอันวิจิตรแห่งคำสอนของพระพุทธเจ้าที่อยู่ในรูปบทบาลีในพระไตรปิฎก จึงมีคัมภีร์อธิบายตามลำดับกันมา ได้แก่ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส และคัมภีร์ประกอบอื่น ๆ อีกมากมาย เพื่อรักษาบทพยัญชนะและอรรถะไม่ให้ขาดตกบกพร่อง จนกระทั่งถึงคัมภีร์ที่เป็นพื้นฐานช่วยอุปการะในการศึกษาพระพุทธพจน์ คือกลุ่มคัมภีร์สัททาวิเสส อันเป็นคัมภีร์พื้นฐานในทำความเข้าใจภาษาบาลีและวิเคราะห์เนื้อความหลักธรรมในพระไตรปิฎก ประกอบด้วยกลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์และกลุ่มคัมภีร์ที่ไม่ได้เป็นไวยากรณ์ สามารถแบ่งได้เป็น ๔ ประเภท ได้แก่

๑. กลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยอักษรและระเบียบกฎเกณฑ์ของภาษาบาลี เช่น คัมภีร์กัจจายนะ คัมภีร์โมคคัลลานะ และคัมภีร์สัททนีติ เป็นต้น

๒. กลุ่มคัมภีร์นิฆัณฎุ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยพจนานุกรมบาลี รวบรวมคำศัพท์ที่ใช้ในภาษาบาลี เช่น คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา เป็นต้น

๓. กลุ่มคัมภีร์ฉันท์ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยการแต่งฉันท์ประเภทต่าง ๆ แสดงระเบียบกฎเกณฑ์การประพันธ์ที่เป็นร้อยกรอง เช่น คัมภีร์วุตโตทัย เป็นต้น

๔. กลุ่มคัมภีร์เกฏุภะ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยระเบียบการใช้คำ เนื้อความ และสำนวนไม่ให้มีโทษในการรจนาคัมภีร์ด้วยภาษาบาลี เช่น คัมภีร์สุโพธาลังการะ เป็นต้น

ในบรรดาคัมภีร์สัททาวิเสสทั้ง ๔ กลุ่มนี้ คัมภีร์ที่ว่าด้วยพจนานุกรมของศัพท์ที่ใช้ในพระไตรปิฎก คือ คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา แสดงคำศัพท์ภาษาบาลีในรูปคาถาให้จดจำได้สะดวกจำนวน ๑,๒๐๓ คาถา รวบรวมกลุ่มศัพท์ที่มีความหมายเดียวกัน เช่น พระพุทธเจ้ามี ๓๒ ศัพท์ ได้แก่ พุทฺธ ทสพล สตฺถุ สพฺพญฺญู ทฺวิปทุตฺตม มนินฺท ภควนฺตุ นาถ จกฺขุมนฺตุ องฺคีรส มุนิ เป็นต้น ดังคาถาว่า

พุทฺโธ ทสพโล สตฺถา สพฺพญฺญู ทฺวิปทุตฺตโม
มุนินฺโท ภควา นาโถ จกฺขุมางฺคีรโส มุนิ.

นิพพาน ๔๖ ศัพท์ ได้แก่ โมกฺข นิโรธ นิพฺพาน ทีป ตณฺหกฺขย ปร ตาณ เลณ อรูป สนฺต สจฺจ อนาลย เป็นต้น ดังคาถาว่า

โมกฺโข นิโรโธ นิพฺพานํ ทีโป ตณฺหกฺขโย ปรํ
ตาณํ เลณมรูปญฺ จ สนฺตํ สจฺจมนาลยํ.

นอกจากนั้น คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ ยังรวบรวมกลุ่มคำศัพท์ที่มีความหมายหลายอย่าง เช่น สมย ศัพท์ มีความหมาย ๙ อย่าง คือ (๑) ความถึงพร้อมแห่งเหตุ (๒) หมู่ (๓) เหตุ (๔) ขณะ (๕) การแทงตลอด (๖) กาลเวลา (๗) การละ (๘) การได้ (๙) ความเห็น ดังคาถาว่า

สมโย สมวาเย จ สมูเห การเณ ขเณ
ปฏิเวเธ สิยา กาเล ปหาเน ลาภทิฏฺฐิสุ.

ธมฺม ศัพท์ มีความหมายเกินกว่า ๑๔ อย่าง ได้แก่ (๑) สภาวะ (๒) พระปริยัติ (๓) ปัญญา (๔)ความสมควร (๕) สัจจะ (๖) ปกติ (๗) บุญ (๘) เญยยธรรม (๙) คุณความดี (๑๐) ความประพฤติ (๑๑) สมาธิ (๑๒) ความไม่ใช่สัตว์ (๑๓) อาบัติ (๑๔) เหตุ เป็นต้น ดังคาถาว่า

ธมฺโม สภาเว ปริยตฺติปญฺญา-
ณาเยสุ สจฺจปฺปกตีสุ ปุญฺเญ
เญยฺเย คุณาจารสมาธิสูปิ
นิสฺสตฺตตาปตฺติสุ การณาโท.

ผู้ศึกษาคำสอนของพระพุทธเจ้า หากมีความเข้าใจความหมายของศัพท์ที่ใช้ในพระไตรปิฎกประกอบด้วย ก็จะสามารถเข้าใจเนื้อหาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น นำไปสู่การบอกสอนและประพฤติปฏิบัติอย่างถูกต้อง เป็นเหตุหนึ่งที่ช่วยรักษาพระศาสนาให้มั่นคง ถึงกระนั้นก็ตาม คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ ยังไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลายสำหรับคนทั่วไปนัก ศึกษาเล่าเรียนกันในวงจำกัดเท่านั้น

ผู้วิจัยต้องการศึกษาเนื้อหาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาโดยละเอียด แปลเป็นภาษาไทย จัดพิมพ์เป็นหนังสืออภิธานัปปทีปิกา บาลี-แปล นำมาจัดทำเป็นหลักสูตรการเรียนการสอน จัดทำสื่อการสอน สอนทางออนไลน์ และเผยแพร่ไว้ในช่องทางออนไลน์ เพื่อให้ผู้สนใจเข้าถึงได้สะดวก อันเป็นแนวทางในเผยแผ่องค์ความรู้ด้านภาษาบาลีชั้นสูงและคำสอนของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกให้แผ่ขยายกว้างขวางออกไป

วัตถุประสงค์

๑. เพื่อศึกษาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา
๒. เพื่อแปลและวิเคราะห์เนื้อหาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา
๓. เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา

ระเบียบวิธีการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย เรื่อง “การพัฒนากระบวนการเรียนรู้คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา” เป็นการศึกษาวิจัยด้านเอกสาร (Documentary research) และเชิงพรรณนา (Descriptive research) โดยมีวิธีการดังนี้

๑. ศึกษาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา
๒. แปลและวิเคราะห์เนื้อหาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา
๓. พัฒนากระบวนการเรียนรู้คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา
๔. สอนทางออนไลน์และทำสื่อการสอนเพื่อเผยแพร่ทางออนไลน์
๕. สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ
๖. เรียบเรียงเนื้อหาเป็นรูปเล่มและนำเสนอ

กรอบแนวคิดการทำวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “พัฒนากระบวนการเรียนรู้คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา” มีกรอบแนวคิดในการทำวิจัย ดังแผนภาพ

แผนภาพที่ ๑ แสดงกรอบแนวคิดในการทำวิจัย

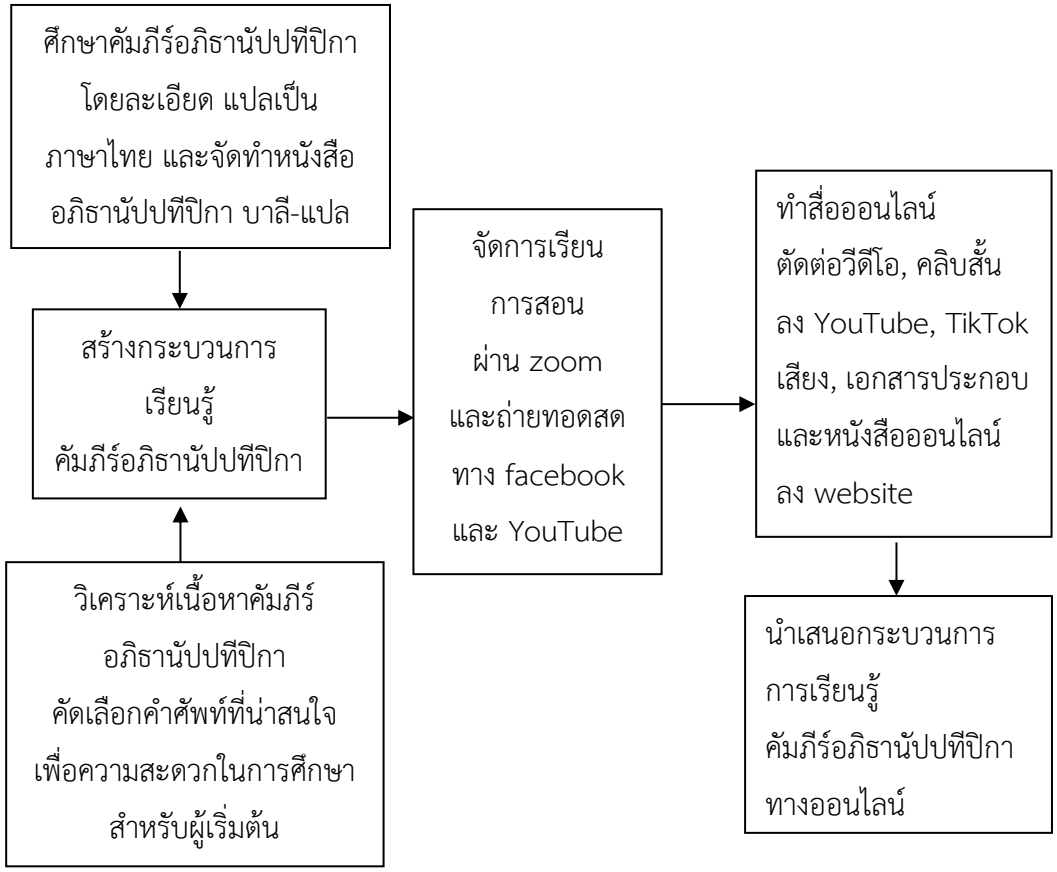

ผลการวิจัย

งานวิจัยนี้ มีผลการวิจัยตามลำดับวัตถุประสงค์ ๓ ข้อ และประเด็นที่ค้นพบจากการวิจัย ตามลำดับ ดังนี้

๑) ศึกษาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา พบว่า คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา เป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์กลุ่มสัททาวิเสส ๔ คัมภีร์ ได้แก่ คัมภีร์ไวยากรณ์ คัมภีร์อภิธาน คัมภีร์ฉันท์ และ คัมภีร์อลังการะ ซึ่งเป็นคัมภีร์พื้นฐานในการศึกษาพระไตรปิฎก

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา เป็นผลงานของพระโมคคัลลานมหาเถระชาวสิงหล จัดเป็นคัมภีร์พจนานุกรม หรือ นิฆัณฏุ รจนาประมาณ พ.ศ. ๑๗๐๐ ในรัชสมัยของสมเด็จพระมหาปรักกมพาหุที่ ๑ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยนามบัญญัติของวัตถุ สิ่งของ บุคคล ในโลกสวรรค์ โลกมนุษย์ โลกบาดาล และอบายภูมิ รวบรวมนามศัพท์ที่มีชื่อและลิงค์ที่ตรงกันกับพระบาลีคือพระไตรปิฎกไว้เป็นหมวดหมู่ แม้การรจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาจะอาศัยคัมภีร์อมรโกสะก็จริง แต่มิได้หมายความว่าเป็นการปริวรรตมาทั้งหมด เพราะท่านผู้รจนาได้อิงอาศัยนัยต่าง ๆ ที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาเป็นหลัก

ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกามีการจัดแบ่งตามเนื้อหาไว้เป็น ๓ กัณฑ์ ดังนี้

๑. สัคคกัณฑ์ รวบรวมศัพท์ที่ระบุถึงพระพุทธเจ้า พระพุทธโคดม นิพพาน พระอรหันต์ สวรรค์ เทวดา อสูร พรหม พระอินทร์ ไฟ แสงสว่าง ท้องฟ้า ดวงดาว ดวงอาทิตย์ กาลเวลา ฤดูกาล เสียง คำพูด และสภาวธรรมต่าง ๆ เช่น ความดี จิต ปัญญา ความเพียร ตัณหา เป็นต้น รวม ๑๗๙ คาถา ตั้งแต่คาถาที่ ๑ - ๑๗๙ คาถา

๒. ภูกัณฑ์ แบ่งเป็น ๖ วรรคย่อย ได้แก่ (๑) ภูมิวรรค ศัพท์เกี่ยวกับแผ่นดิน (๒) ปุรวรรค ศัพท์เกี่ยวกับเมือง (๓) นรวรรค ศัพท์เกี่ยวกับบุคคล (๔) จตุพพัณณวรรค ศัพท์เกี่ยวกับวรรณะ ๔ (๕) อรัญญาทิวรรค ศัพท์เกี่ยวกับต้นไม้ ภูเขา และสัตว์ (๖) ปาตาลวรรค ศัพท์เกี่ยวแม่น้ำ ทะเล และเมืองบาดาล รวม ๕๑๑ คาถา ตั้งแต่คาถาที่ ๑๘๐ – ๖๙๐

๓. สามัญญกัณฑ์ แบ่งเป็น ๔ วรรคย่อย ได้แก่ (๑) วิเสสยาธีนวรรค ศัพท์ที่เป็นวิเสสนะ (๒) สังกิณณวรรค ศัพท์โวหารทั่วไป (๓) อเนกัตถวรรค ศัพท์ที่มีอรรถะมาก (๔) อัพพยวรรค อรรถะของนิบาต อุปสัค และปัจจัย รวม ๕๑๓ คาถา ตั้งแต่คาถาที่ ๖๙๑ – ๑,๒๐๓

ตารางที่ ๑ แสดงการจำแนกเนื้อหาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา

ลำดับ	ชื่อกัณฑ์	คาถา	รวม
๑	**สัคคกัณฑ์**	๑ - ๑๗๙	**๑๗๙**
๒	**ภูกัณฑ์**	๑๘๐ – ๖๙๐	**๕๑๑**
	ภูมิวรรค	๑๘๐ - ๑๙๗	๑๘
	ปุรวรรค	๑๙๘ - ๒๒๖	๒๙
	นรวรรค	๒๒๗ - ๓๓๑	๑๐๕
	จตุพพัณณวรรค	๓๓๒ - ๕๓๕	๒๐๔
	อรัญญาทิวรรค	๕๓๖ – ๖๔๘	๑๑๓
	ปาตาลวรรค	๖๔๙ – ๖๙๐	๔๒
๓	**สามัญญกัณฑ์**	๖๙๑ - ๑,๒๐๓	**๕๑๓**
	วิเสสยาธีนวรรค	๖๙๑ - ๗๕๗	๖๗
	สังกิณณวรรค	๗๕๘ - ๗๗๖	๑๙
	อเนกัตถวรรค	๗๗๗ – ๑,๑๓๕	๓๕๙
	อัพพยวรรค	๑,๑๓๖ – ๑,๒๐๓	๖๘

ในการแบ่งเนื้อหาเป็นกัณฑ์นี้ ถ้าสังเคราะห์ศัพท์ที่มีลักษณะเหมือนกันเข้าด้วยกันแล้ว จะได้เพียง ๒ กัณฑ์คือ (๑) สงเคราะห์เอากลุ่มศัพท์ที่แสดงโวหารเหมือนกันเข้าด้วยกันแล้ว ซึ่งประกอบด้วยสัคคกัณฑ์ ภูกัณฑ์ และสามัญญกัณฑ์บางส่วน (๒) สงเคราะห์เอากลุ่มศัพท์ที่มีความหมายหลายอย่างเข้าด้วยกัน ซึ่งประกอบด้วยอเนกัตถวรรคและอัพยยวรรคในสามัญญกัณฑ์

๒) แปลและวิเคราะห์เนื้อหาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา พบว่า ทำให้เห็นคำศัพท์ที่มีใช้มากในพระไตรปิฎกและเป็นที่รู้จักคุ้นเคยในภาษาไทย ผู้วิจัยได้รวบรวมมาคำศัพท์ที่น่าสนใจมาจำนวนหนึ่ง โดยยกคาถาที่เป็นภาษาบาลีมาตั้งแล้ววิเคราะห์หาจำนวนคำศัพท์ที่ประกอบอยู่ในคาถา เพื่อนำไปจัดทำเป็นเนื้อหาสำหรับการเรียนการสอนทางออนไลน์ต่อไป เช่น

ก. คำศัพท์ที่มีความหมายเดียวกัน

๑. พุทฺโธ ทสพโล สตฺถา สพฺพญฺญู ทฺวิปทุตฺตโม
มุนินฺโท ภควา นาโถ จกฺขุมางฺคีรโส มุนิ.

๒. โลกนาโถนธิวโร มเหสิ จ วินายโก
สมนฺตจกฺขุ สุคโต ภูริปญฺโญ จ มารชิ.

๓. นรสีโห นรวโร ธมฺมราชา มหามุนิ
เทวเทโว โลกครุ ธมฺมสฺสามี ตถาคโต.

๔. สยมฺภู สมฺมาสมฺพุทฺโธ วรปญฺโญ จ นายโก
ชิโน สกฺโก ตุ สิทฺธตฺโถ สุทฺโธทนิ จ โคตโม.

๕. สกฺยสีโห ตถา สกฺย- มุนิ จาทิจฺจพนฺธุ จ.

พระพุทธเจ้าทั้งปวง ๓๒ ศัพท์ คือ (๑) พุทฺธ (๒) ทสพล (๓) สตฺถุ (๔) สพฺพญญู (๕) ทฺวิปทุตฺตม (๖) มุนินฺท (๗) ภควนฺตุ (๘) นาถ (๙) จกฺขุมนฺตุ (๑๐) องฺคีรส (๑๑) มุนิ (๑๒) โลกนาถ (๑๓) อนธิวร (๑๔) มเหสิ (๑๕) วินายก (๑๖) สมนฺตจกฺขุ (๑๗) สุคต (๑๘) ภูริปญฺญ (๑๙) มารชิ (๒๐) นรสีห (๒๑) นรวร (๒๒) ธมฺมราช (๒๓) มหามุนิ (๒๔) เทวเทว (๒๕) โลกครุ (๒๖) ธมฺมสฺสามี (๒๗) ตถาคต (๒๘) สยมฺภู (๒๙) สมฺมาสมฺพุทฺธ (๓๐) วรปญฺญ (๓๑) นายก (๓๒) ชิน

พระโคตมพุทธเจ้า ๗ ศัพท์ คือ (๑) สกฺก (๒) สิทฺธตฺถ (๓) สุทฺโธทนิ (๔) โคตม (๕) สกฺยสีห (๖) สกฺยมุนิ (๗) อาทิจฺจพนฺธุ

๖. โมกฺโข นิโรโธ นิพฺพานํ ทีโป ตณฺหกฺขโย ปรํ
ตาณํ เลณมรูปํ จ สนฺตํ สจฺจมนาลยํ.

๗. อสงฺขตํ สิวมมตํ สุทฺทฺทสํ
ปรายณํ สรณมนีติกํ ตถา
อนาสวํ ธุวมนิทสฺสนากตา-
ปโลกิตํ นิปุณมนนฺตมกฺขรํ.

๘. ทุกฺขกฺขโยพฺยาพชฺฌ จ วิวฏฺฏ เขมเกวลํ
อปวคฺโค วิราโค จ ปณีตมจฺจุตํ ปทํ.

๙. โยคกฺเขโม ปารมปิ มุตฺติสนฺติวิสุทฺธิโย
วิมุตฺยสงฺขตธาตุ สุทฺธินิพฺพุติโย สิยุ.

พระนิพพาน ๔๖ ศัพท์ คือ (๑) โมกฺข (๒) นิโรธ (๓) นิพฺพาน (๔) ทีป (๕) ตณฺหกฺขย (๖) ปร (๗) ตาณ (๘) เลณ (๙) อรูป (๑๐) สนฺต (๑๑) สจฺจ (๑๒) อนาลย (๑๓) อสงฺขต (๑๔) สิว (๑๕) อมต (๑๖) สุทฺทฺทส (๑๗) ปรายณ (๑๘) สรณ (๑๙) อนีติก (๒๐) อนาสว (๒๑) ธุว (๒๒) อนิทสฺสน (๒๓) อกต (๒๔) อปโลกิต (๒๕) นิปุณ (๒๖) อนนฺต (๒๗) อกฺขร (๒๘) ทุกฺขกฺขย (๒๙) อพฺยาพชฺฌ (๓๐) วิวฏฺฏ (๓๑) เขม (๓๒) เกวล (๓๓) อปวคฺค (๓๔) วิราค (๓๕) ปณีต (๓๖) อจฺจุต (๓๗) ปท (๓๘) โยคกฺเขม (๓๙) ปาร (๔๐) มุตฺติ (๔๑) สนฺติ (๔๒) วิสุทฺธิ (๔๓) วิมุตฺติ (๔๔) อสงฺขตธาตุ (๔๕) สุทฺธิ (๔๖) นิพฺพุติ

ข. คำศัพท์ที่มีความหมายมาก

๗๗๘. สมโย สมวาเย จ สมูเห การเณ ขเณ
ปฏิเวเธ สิยา กาเล ปหาเน ลาภทิฏฺฐิสุ.

สมย ศัพท์ เป็นไปในอรรถ ๙ อย่าง คือ (๑) สมวาย ความถึงพร้อมแห่งเหตุ (๒) สมูห หมู่ (๓) การณ เหตุ (๔) ขณ ขณะ (๕) ปฏิเวธ การแทงตลอด (๖) กาล กาลเวลา (๗) ปหาน การละ (๘) ลาภ การได้ (๙) ทิฏฺฐิ ความเห็น

๗๘๔. ธมฺโม สภาเว ปริยตฺติปญฺญา-
ญาเยสุ สจฺจปฺปกตีสุ ปุญฺเญ
เญยฺเย คุณาจารสมาธิสูปิ
นิสฺสตฺตตาปตฺติสุ การณาโท.

ธมฺม ศัพท์ เป็นไปในอรรถ ๑๔ อย่าง คือ (๑) สภาว สภาวะ (๒) ปริยตฺติ พระปริยัติ (๓) ปญฺญา ปัญญา (๔) ญาย ความสมควร (๕) สจฺจ สัจจะ (๖) ปกติ ปกติ (๗) ปุญฺญ บุญ (๘) เญยฺย เญยยธรรม (๙) คุณ คุณความดี (๑๐) อาจาร ความประพฤติ (๑๑) สมาธิ สมาธิ (๑๒) นิสฺสตฺต ความไม่ใช่สัตว์ (๑๓) อาปตฺติ อาบัติ (๑๔) การณ เหตุ เป็นต้น

คัมภีร์ อภิธานัปปทีปิกา เป็นคัมภีร์ที่รวบรวมนามบัญญัติต่าง ๆ เพื่อช่วยในการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกและเข้าใจหลักธรรมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น มีทั้งศัพท์ที่มีความหมายเดียวกัน เช่น พระพุทธเจ้า (๓๒ ศัพท์) พระพุทธโคดม (๗ ศัพท์) นิพพาน (๔๖ ศัพท์) พระอรหันต์ (๕ ศัพท์) สวรรค์ (๕ ศัพท์) เทวดา (๑๔ ศัพท์) อสูร (๔ ศัพท์) พรหม (๘ ศัพท์) พระอินทร์ (๒๐ ศัพท์) เป็นต้น และ ศัพท์ที่มีความหมายหลายอย่าง เช่น ธมฺม (อรรถะ ๑๔ อย่าง) พฺรหฺมจริย (อรรถะ ๑๐ อย่าง) สมย (อรรถะ ๙ อย่าง) วณฺณ (อรรถะ ๑๐ อย่าง) สจฺจ (อรรถะ ๘ อย่าง) สาธุ (อรรถะ ๖ อย่าง) เป็นต้น ศัพท์ที่มีความหมายเดียวกัน ทำให้ทราบถึงสภาวะเดียวหรือของสิ่งเดียว แต่สามารถใช้คำไวพจน์เพื่อสื่อถึงสิ่งนั้นได้ ซึ่งชื่อที่ใช้เรียกสิ่งนั้นก็เรียกตามคุณลักษณะในแง่มุมต่าง ๆ ส่วนศัพท์ที่มีความหมายมาก ทำให้มีความระมัดระวังในการแปลหรือทำความเข้าใจเนื้อความในพระพุทธพจน์ เพราะศัพท์เดียวกัน เมื่อใช้ต่างที่หรือต่างสถานการณ์ก็มีความหมายต่างกันไป

๓) พัฒนากระบวนการเรียนรู้คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามลำดับ (๑) จัดทำโครงสร้างกระบวนการเรียนรู้ (๒) รับสมัครผู้เรียนออนไลน์ (๓) สอนออนไลน์ผ่าน zoom (๔) ประเมินผลออนไลน์และมอบเกียรติบัตร (๕) ทำสื่อเผยแพร่ออนไลน์ มีรายละเอียดดังนี้

(๑) จัดทำโครงสร้างกระบวนการเรียนรู้ ในการเรียนรู้คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาทางออนไลน์นี้ เน้นให้ผู้เรียนได้รู้จักกับคัมภีร์ที่เป็นพจนานุกรมภาษาบาลี โดยให้รู้จักความหมายของคัมภีร์ ผู้แต่ง โครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์ ตัวอย่างคำศัพท์ที่มีความหมายเดียวกัน และตัวอย่างคำศัพท์ที่มีความหมายหลายอย่าง เพื่อเป็นตัวอย่างสำหรับผู้สนใจในการศึกษาค้นคว้าให้ละเอียดต่อไป มีโครงสร้างการเรียนรู้จัดเป็น ๑๐ ครั้ง ดังนี้

ตารางที่ ๒ แสดงโครงเนื้อหาที่สอน

ครั้งที่	วันที่บรรยาย	เนื้อหา
๑	๒๔ มกราคม ๒๕๖๗	แนะนำคัมภีร์ พระพุทธเจ้า ๓๒ พระพุทธโคดม ๗ นิพพาน ๔๖
๒	๓๑ มกราคม ๒๕๖๗	พระพุทธเจ้า นิพพาน พระอรหันต์ สวรรค์ เทวดา
๓	๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗	สัคคาทิวรรค กับ ทิสาทิวรรค
๔	๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗	ทิสาทิวรรค ศัพท์ไฟ แสงสว่าง ลม เป็นต้น
๕	๑๓ มีนาคม ๒๕๖๗	กุสลาทิวรรค กับ จิตตาทิวรรค
๖	๒๐ มีนาคม ๒๕๖๗	ภูกัณฑ์ ภมิวรรค ปุรวรรค และ นรวรรค
๗	๒๗ มีนาคม ๒๕๖๗	จตุพพัณณวรรค อรัญญวรรค เสลวรรค และ ปาตาลวรรค
๘	๓ เมษายน ๒๕๖๗	สามัญญกัณฑ์ วิเสสยาธีนวรรค สังกิณณวรรค อเนกัตถวรรค
๙	๑๐ เมษายน ๒๕๖๗	อเนกัตถวรรค
๑๐	๒๔ เมษายน ๒๕๖๗	อเนกัตถวรรค และ อัพยยวรรค

(๒) รับสมัครผู้เรียนทางออนไลน์ ได้ดำเนินการจัดทำ google form สำหรับรับสมัครผู้สนใจเรียนออนไลน์ผ่านระบบ zoom โดยมีรายละเอียดประกอบด้วย (๑) ชื่อ นามสกุล ของผู้สมัคร (๒) สถานภาพของผู้สมัคร นิสิต บุคลากรในมหาวิทยาลัย หรือบุคคลภายนอก (๓) สถานที่ทำงานหรือสถานที่ศึกษา (๔) เบอร์โทรศัพท์ (๕) E-mail และประกาศรับสมัครผู้สนใจทาง facebook

(๓) สอนออนไลน์ผ่าน zoom ในการเรียนการสอนคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาทาง zoom นั้น ตามโครงสร้างของเนื้อหาได้กำหนดไว้ ๑๐ ครั้ง ครั้งละประมาณ ๒ ชั่วโมง ในการบรรยายแต่ละครั้งมีลำดับในการดำเนินการ ดังนี้ (๑) ประกาศแจ้งเตือนวัน-เวลาบรรยายทาง facebook (๒) ทำการเรียนทาง zoom ในวันและเวลาที่กำหนด (๓) ถ่ายทอดสดการเรียนการสอนทาง facebook และ YouTube (๔) จัดทำเอกสารประกอบการสอนส่งให้ผู้เข้าร่วมทาง zoom และแนบไว้ในเว็บไซต์ (๕) ช่วงท้ายของการบรรยายมีการถามตอบปัญหาสำหรับผู้สงสัย และ ให้ผู้เข้าร่วมแสดงความคิดเห็น

(๔) ประเมินผลและดาวน์โหลดเกียรติบัตรทางออนไลน์ หลังจากจบการบรรยายครั้งสุดท้าย ได้ให้ผู้เข้าร่วมเรียนรู้ประเมินผลและดาวน์โหลดเกียรติบัตรทางออนไลน์ การประเมินจากผู้เข้าร่วมมีผลตอบรับดีมาก

(๕) ทำสื่อเผยแพร่ออนไลน์ เมื่อสอนจบในแต่ละครั้ง ผู้วิจัยได้ทำการตัดต่อคลิบคำบรรยาย นำภาพผู้บรรยาย เสียง และเอกสารที่ประกอบในการเรียน มาผสมลงในคลิบเดียวกัน เพื่อความสะดวกในการทบทวน

สำหรับผู้ที่เรียนทาง zoom มาแล้ว หรือ ผู้ที่เข้ามาชมภายหลังก็สามารถจะเรียนด้วยตนเองได้ โดยมีส่วนที่เผยแพร่ไป ดังนี้

ก. เว็บไซต์ ลงไฟล์เสียงและเอกสารไว้เรียงตามวันที่บรรยายในเว็บไซต์ https://www.ajsupee.com สามารถฟังไฟล์เสียงและดาวน์โหลดเอกสารประกอบการสอน โดยดูตามวันที่บรรยาย รวมทั้งสามารถพิมพ์ค้นหาให้มาแสดงรวมกันในหน้าเดียวกันได้

ข. YouTube ทำเป็น Playlist ชื่อ อภิธานัปปทีปิกา รวบรวมคำบรรยายเกี่ยวกับคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาไว้รวมกัน ทั้งส่วนที่ถ่ายทอดสด ๑๐ ครั้ง และส่วนที่ตัดต่อเรียบร้อยแล้ว ในช่อง YouTube https://www.youtube.com/channel/UCciWSlPPZNAcArgwZU7LkiQ

ค. TikTok ตัดต่อคลิบตัวอย่างคำบรรยายอภิธานัปปทีปิกาที่น่าสนใจเป็นขนาดสั้น จบเป็นเรื่อง ๆ โดยเลือกคำศัพท์ที่น่าสนใจ ทั้งศัพท์ที่มีความหมายเดียวกันและศัพท์ที่มีหลายความหมาย เพื่อเป็นตัวอย่างให้แก่ผู้สนใจ ลงใน TikTok ตามลิ้งก์ https://www.tiktok.com/@supee_thumthong

ง. พิมพ์หนังสือแจกจ่ายเป็นธรรมทาน จากต้นฉบับคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาที่ได้แปลเป็นภาษาไทยเรียบร้อยแล้ว เมื่อทำการสอนไปพอสมควร ผู้วิจัยได้ปรับสำนวนแปลให้อ่านได้สะดวก นำต้นฉบับที่ได้รับการตรวจสอบจากผู้เชี่ยวชาญและผ่านการกลั่นกรองจากคณะกรรมการแล้วมาจัดพิมพ์เป็นรูปเล่ม ปกแข็ง ๕๔๔ หน้า จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม เพื่อแจกจ่ายเป็นธรรมทานให้กับผู้สนใจ โดยได้จัดทำประกาศ facebook มีลิ้งก์ให้อ่านได้ทางออนไลน์และขอรับหนังสือได้ฟรีในช่องทางเว็บไซต์ และทำลิ้งก์เพื่อฟังคลิบคำบรรยายใน YouTube ไว้ให้ด้วย

ภาพตัวอย่างการเรียนรู้คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาทางออนไลน์

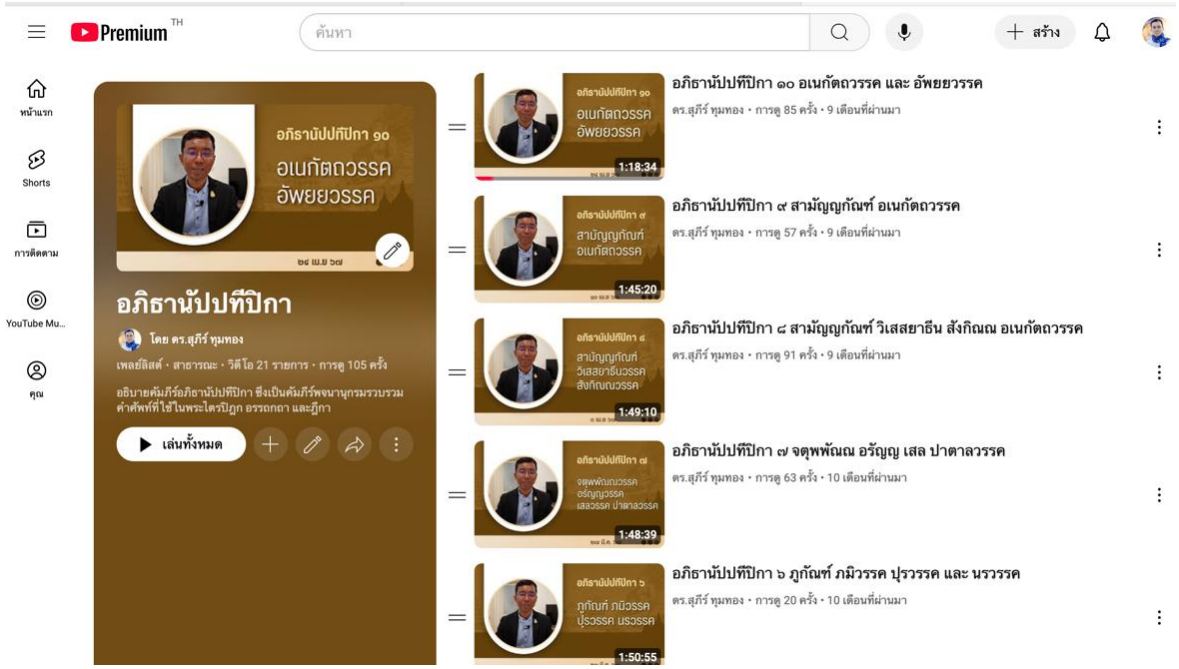

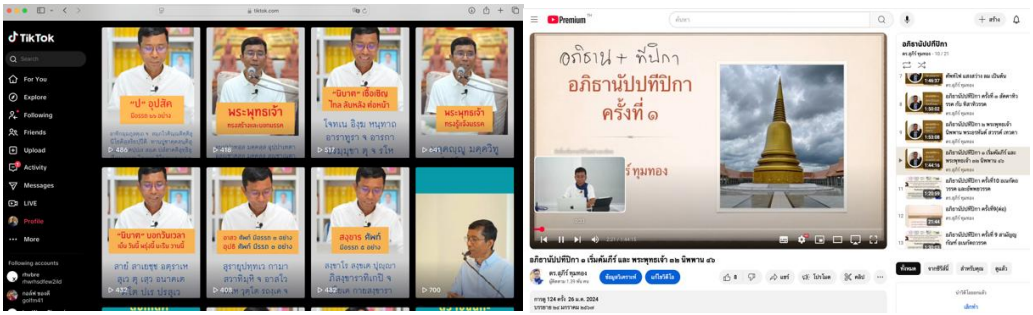

จากสถิติข้อมูลทางออนไลน์ พบว่า ในเว็บไซต์ www.ajsupee.com มีผู้สนใจฟังและดาวน์โหลดเอกสารพอสมควร ช่อง YouTube คลิปคำบรรยายเต็ม และ คลิปสั้นเป็นตัวอย่าง มีผู้สนใจมากพอสมควร ช่อง TikTok ที่รวมคลิปสั้นตัวอย่างคำศัพท์ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา มีผู้ดูจำนวนมาก และหนังสือ อภิธานัปปทีปิกา บาลี-แปล แจกจ่ายเป็นธรรมทาน มีผู้สนใจขอรับเป็นจำนวนมากและรวดเร็ว รวมทั้งสำนักเรียนที่สอนบาลีสัททาวิเสสขอรับไปประกอบการเรียนมากพอสมควร

อภิปรายผล

งานวิจัยชิ้นนี้มีความโดดเด่นและพัฒนาจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาที่มีอยู่เดิม โดยสรุปได้ดังนี้

๑. จัดกระบวนการเรียนการสอนคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาจากต้นฉบับภาษาบาลีผ่านระบบออนไลน์ทาง Zoom เพื่อให้ผู้เรียนสามารถเห็นคาถาบาลี คำแปล และตัวอย่างที่อ้างอิงจากพระไตรปิฎกบาลีอย่างชัดเจน พร้อมทั้งมีการถ่ายทอดสดการเรียนการสอนผ่าน Facebook และ YouTube

๒. มีการจัดระบบประเมินผลการเรียนทางออนไลน์ และมอบเกียรติบัตรจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ให้แก่ผู้เข้าร่วมโครงการ ซึ่งเป็นการเผยแพร่ชื่อเสียงและงานวิชาการของวิทยาเขตให้เป็นที่รู้จักในวงกว้าง

๓. จัดทำคลิปวิดีโอคำบรรยายที่ตัดต่ออย่างเป็นระบบ พร้อมเอกสารประกอบการสอน เพื่ออัปโหลดลงบนช่อง YouTube ทำให้ผู้เรียนสามารถศึกษาทบทวนได้อย่างสะดวกและเรียนรู้ได้ทุกเวลาผ่านระบบออนไลน์

๔. สร้างคลิปวิดีโอขนาดสั้นที่มีเนื้อหาเป็นตอน ๆ โดยคัดเลือกคำศัพท์ที่น่าสนใจมาเป็นตัวอย่างเผยแพร่ผ่าน YouTube และ TikTok เพื่อกระตุ้นความสนใจและสร้างการรับรู้เกี่ยวกับคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาและตัวอย่างคำศัพท์จากพระไตรปิฎก

๕. จัดพิมพ์หนังสืออภิธานัปปทีปิกา บาลี-แปล ในรูปแบบปกแข็งที่สวยงาม และแจกเป็นธรรมทานแก่ผู้สนใจ โดยสามารถขอรับหนังสือได้ผ่านทางเว็บไซต์ พร้อมทั้งมีการเก็บรวบรวมสถิติของผู้ขอรับหนังสือเพื่อใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลต่อไป

สรุป

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิการจนาโดยพระอาจารย์โมคคัลลานเถระ เป็นคัมภีร์พจนานุกรมภาษาบาลี จำนวน ๑,๒๐๓ คาถา ประกอบด้วยเนื้อหา ๓ กัณฑ์ ได้แก่ (๑) สัคคกัณฑ์ (๒) ภูกัณฑ์ (๓) สามัญญกัณฑ์ ศัพท์ในอภิธานัปปทีปิกาช่วยในการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกและเข้าใจหลักธรรมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น มีทั้งศัพท์ที่มีความหมายเดียวกัน เช่น พระพุทธเจ้า ๓๒ ศัพท์ พระพุทธโคดม ๗ ศัพท์ นิพพาน ๔๖ ศัพท์ พระอรหันต์ ๕ ศัพท์ สวรรค์ ๕ ศัพท์ พระอินทร์ ๒๐ ศัพท์ เป็นต้น และ ศัพท์ที่มีความหมายหลายอย่าง เช่น ธมฺม มีอรรถะ ๑๔ อย่าง พรหฺมจริย มีอรรถะ ๑๐ อย่าง สมย มีอรรถะ ๙ อย่าง วณฺณ มีอรรถะ ๑๐ อย่าง เป็นต้น

การพัฒนากระบวนการเรียนรู้คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาได้ดำเนินการตามขั้นตอนอย่างเป็นระบบ ดังนี้ ๑) จัดทำโครงสร้างกระบวนการเรียนรู้ทางออนไลน์ โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๑๐ ครั้ง เพื่อให้ผู้เรียนสามารถศึกษาอย่างเป็นขั้นตอน ๒) เผยแพร่ประกาศและเปิดรับสมัครผู้สนใจผ่านช่องทางออนไลน์ ๓) จัดการเรียนการสอนออนไลน์ผ่าน Zoom พร้อมถ่ายทอดสดการเรียนการสอนทาง Facebook และ YouTube เพื่อให้ผู้เรียนสามารถเข้าถึงได้อย่างกว้างขวาง ๔) ดำเนินการประเมินผลทางออนไลน์และมอบเกียรติบัตรให้แก่ผู้เข้าร่วมโครงการ ซึ่งผลการประเมินพบว่าผู้เรียนส่วนใหญ่ให้การตอบรับเป็นอย่างดี ๕) หลังการเรียนการสอนในแต่ละครั้ง ได้มีการตัดต่อคลิปวิดีโอคำบรรยาย โดยรวมภาพผู้บรรยาย เสียง และเอกสารประกอบการเรียนไว้ในคลิป

เดียวกัน เพื่ออำนวยความสะดวกในการทบทวนสำหรับผู้ที่เข้าร่วมการเรียนผ่าน Zoom รวมถึงผู้ที่สนใจศึกษาภายหลัง สามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเองผ่านช่องทางออนไลน์ การดำเนินงานดังกล่าวถือเป็นแนวทางหนึ่งในการเผยแผ่องค์ความรู้ด้านคำศัพท์บาลีและคำสอนของพระพุทธเจ้าจากพระไตรปิฎกให้แพร่หลายและเข้าถึงผู้คนได้อย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น

ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้ พบองค์ความรู้ใหม่หลายประการ พอสรุปได้ดังนี้

๑. การพัฒนากระบวนการเรียนรู้คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาได้อำนวยความสะดวกให้แก่ผู้สนใจทั่วไป โดยสามารถศึกษาตามวันเวลาที่เหมาะสม แม้เนื้อหาของคัมภีร์จะมีความซับซ้อนและเป็นที่รู้จักในวงจำกัด แต่การเผยแพร่ผ่านช่องทางออนไลน์ก็ช่วยสร้างการรับรู้ได้เป็นอย่างดี หากมีส่วนใดที่ฟังไม่ทัน ผู้เรียนก็สามารถกลับไปทบทวนได้ตามความต้องการ

๒. การเรียนออนไลน์มีข้อดีหลายประการ ได้แก่ ความสะดวกในการเข้าถึงสำหรับบุคคลทั่วไป สามารถศึกษาได้ทุกสถานที่และทุกเวลา ค่าใช้จ่ายที่ประหยัด ตลอดจนความยืดหยุ่นในการเรียนรู้ตามจังหวะของตนเอง และสามารถทบทวนเนื้อหาได้หลายครั้งตามที่ต้องการ

๓. ผู้ที่มีพื้นฐานความรู้ด้านภาษาบาลีจะได้รับประโยชน์ในการต่อยอดความรู้ด้านศัพท์บาลี โดยเฉพาะผู้ที่ศึกษาภาษาบาลีสนามหลวง ส่วนผู้ที่ไม่มีพื้นฐานก็จะได้เรียนรู้ความหมายของศัพท์ต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในภาษาไทยอย่างกว้างขวาง

๔. ผลจากการดำเนินงานนี้ทำให้ทราบว่าประชาชนทั่วไปให้ความสนใจในคำศัพท์บาลีและการศึกษาบทบาลีในพระไตรปิฎกในระดับที่น่าพอใจ

เอกสารอ้างอิง

_____. *อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอฏฺฐกถา*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๓.

_____. *พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล และ จำรูญ ธรรมดา ผู้แปล. *คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา*. กรุงเทพมหานคร : หจก. ประยูรสาส์นการพิมพ์, ๒๕๕๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์. *อภิธานปฺปทีปิกา และ อภิธานปฺปทีปิกาสูจิ*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหากุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกํ*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.